

עמוס גאולה

עקבות פרשיות התוכחה בדברי הנביאים

- א. מבוא
- ב. התוכחה בפרשת בחוקותי
- ג. השוואה לתוכחת כי תבוא
- ד. נבואת ה'שמעו' השניה בעמוס
- ה. הדמיון לקללות
- ו. משמעות הרמיזה לקללות ומטרתה
- ז. סיום

א. מבוא

פרשיות התוכחה - 'בחוקותי' (ויקרא כו, ג-מה) ו'כי-תבוא' (דברים כח, א-סח) - נאמרו לבני ישראל במדבר והתקיימו במלואם לאחר דורות רבים, עם החורבן והגלות על שלביהם השונים. נראה הדבר, שבזמן שהחלו הקללות מתקיימות בזו אחר זו, שיכח אותן העם מזיכרונו ועצם את עיניו מלקשור בינן ובין המאורעות. באותו הזמן עמדו לישראל נביאים, שגם הם הוכיחו את העם והתריעו מפני העונשים הצפויים. האם הצביעו הנביאים על התגשמות הקללות והאם הזכירו את תוכחות התורה בדבריהם?

נראה, שעקבות פרשיות התוכחה ניכרות בדברי נביאי התקופה - במפורש או במרומז. כאן נתרכז בדוגמא אחת מספר עמוס, המראה על שמוש בלשון, בתוכן ואף במבנה של חטיבת הקללות בפרשת בחוקותי. שמוש זה מפנה את שומע הנבואה אל פרשת התוכחה, שרק העיון בה מפרש את פשרה של הנבואה¹.

ב. התוכחה בפרשת בחוקותי

התוכחה בפרשת בחוקותי (ויקרא כו) ניתנת לחלוקה לשלושה חלקים:

א. ג - יג: הברכות.

ב. יד - מא: הקללות.

ג. מב - מה: זכרון הברית.

חטיבת הקללות (חלק ב) היא המרכזית והארוכה מבין החלקים. חטיבה זו נחלקת בבירור לחמש פסקאות בעלות תבנית דומה: "אם לא תשמעו לי... ועשיתי לכם כך וכך...". ארבע

1. מקבילות לשוניות בין דברי התורה לדברי הנביאים מופיעות בנספחים לספרי 'דעת מקרא'. רשימת מקורות מחקריים בנושא זה ראה: ר"מ זיידל, חקרי מקרא, ירושלים תשל"ח, עמוד קמג הערה 3, וראה גם: ש. ד. שפירא, תורת משה והנביאים, ירושלים תשכ"א. דוגמא אחרת מזו שנביא, המשווה בין ויקרא כו לנבואות שונות בספר יחזקאל, מובאת בפירוט בפירוש רד"צ הופמן לספר ויקרא עמוד רמה-רמו.

הפסקאות הראשונות (1. יד-יז; 2. יח-כ; 3. כא-כב; 4. כג-כו) קצרות והפסקה החמישית והאחרונה (5. כז-מא) ארוכה.

מבחינת תוכן, מסודרות הקללות בחמשת הפסקאות לפי סדר התרחשות הגיוני ולפי חומרתן, מן הקל אל החמור:

1. מחלות הגוף והנפש ונתינת העם תחת עול הגויים.
2. בצורת וחוסר יבול.
3. השלחת חיית השדה באדם ובבהמה.
4. עליית אויב על הארץ, מצור ותוצאותיו: דבר ורעב.
5. החמרת הרעב עד כדי מוות, חורבן הארץ והמקדש, גלות ורדיפת הנשאים בארצות הגולה².

הגברה בחומרת הקללות ניתן לראות גם לפי פתיחת הפסקאות:

1. אף אני אעשה זאת לכם (טז).
2. ויספתי ליסרה אתכם שבע על חטאתיכם (יח).
3. ויספתי עליכם מכה שבע כחטאתיכם (כא).
4. והלכתי אף אני עמכם בקרי והכתי אתכם גם אני שבע על חטאתיכם (כד).
5. והלכתי עמכם בחמת-קרי ויסרתי אתכם אף אני שבע על חטאתיכם (כח).

לפי סדר הקללות, אורכן ופתיחתן הקללה החמורה ביותר היא **הגלות מן הארץ**. המילה **ארץ** חוזרת בפרשה זו - הברכות והקללות (ג-מו) - 22 פעמים ומשמשת כמילה מנחה. ב14- מופעים מתייחסת המילה 'ארץ' לארץ ישראל וב8- לארץ האויב או לארץ מצרים. המעבר מארץ ישראל לגלות בקללה החמישית (ב5), בא לידי ביטוי בכוונת מילה זו: לארץ ישראל - בחלקה הראשון (4 פעמים), ולארץ האויב - בחלקה השני (5 פעמים).

ג. השוואה לתוכחת כי תבוא

קיים דמיון מסויים בין התוכחה בפרשת כי תבוא ובין התוכחה בפרשת בחוקותי, בתוכן ובלשון, אך קיימים גם כמה הבדלים:

א. להבדיל מתוכחת בחוקותי, בתוכחת כי תבוא הקללות אינן מתחלקות לפי מבנה תבנית. **ב.** רעיון הגלות אמנם מסיים את הקללות ביכי תבוא (סג-סח), אך הוא מופיע גם במהלכן (לב, לו-לז, מא), מה שמקשה את הצגתו כקללה החמורה ביותר. ועוד, ספר דברים מבליט את הצד האנושי שבחורבן ובגלות לעומת ספר ויקרא המדגיש את גורל הארץ וממחיש אותו, עד כדי האנשת הארץ.

ג. הבדל אחר, בולט, הוא הכינוי לארץ ישראל במילה **אדמה** ביכי תבוא (אפילו על חשבון הקיצור: האדמה אשר אתה בא שמה לרשתה, וכדומה - 3 פעמים, ובסה"כ 7 פעמים 'אדמה'), במקום במילה **ארץ** המודגשת בפרשת בחוקותי³.

2. על הדרגתיות זו ראה פירוש 'הביאור' לרנ"ה ויזל לויקרא כ"ו וכן מ' בולה, 'דעת מקרא' ויקרא ח"ב, עמוד רמ.

ד. הבדל נוסף בין שתי התוכחות הוא בגופים. בתוכחת בחוקותי ה' פונה אל ישראל (נוכחים) בגוף ראשון ("אם בחוקותי תלכו" - פסוק ג), ואילו ב'כי תבוא' פונה הכתוב אל ישראל (נוכח), כשמדובר על ה' בגוף שלישי ("והיה אם שמוע תשמע לקול ה' אלוהיך" - פסוק א).

ד. נבואת ה'שמעו' השניה בעמוס

בספר עמוס (ג, א - ה, יז) מופיעות בזו אחר זו שלוש נבואות הפותחות במילים: "שמעו את הדבר הזה". כל אחת משלוש נבואות אלה מתחלקת לשני חלקים. החלק הראשון פותח ב"שמעו..." ועיקרו הוכחת העם על חטאיו, והחלק השני פותח במילים "לכן כה..." ובו תוצאת הדברים - נבואת פורענות. סדרן של שלישיית נבואות זו הוא סדר כרונולוגי. ניתן לעקוב אחר תהליך של התפתחות בתוכן ובמבן של התוכחות והפורענויות, מנבואה לנבואה, ככל שמתקרבים אל מועד החורבן.

נבואת ה'שמעו' השניה (ד, א-ג) מכילה בחלקה הראשון קובץ של פורעניות שקרו לישראל (ו-יא). קובץ זה מורכב מחמש פסקאות (1. ו; 2. ז-ח; 3. ט; 4. י; 5. יא) בעלות מבנה תבנית אחיד: "עשיתי לכם כך וכך..." "ולא שבתם עדי נאום ה'":

(ו) וגם אני נתתי לכם נקיון שנים בכל עריכם וחסר לחם בכל מקומותיכם, ולא שבתם עדי נאום ה'.

(ז-ח) וגם אנכי מנעתי מכם את הגשם בעוד שלשה חדשים לקציר והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר, חלקה אחת תמטר וחלקה אשר לא תמטיר עליה תיבש. ונעו שתים שלש ערים אל עיר אחת לשתות מים ולא ישבעו, ולא שבתם עדי נאום ה'.

(ט) הכתי אתכם בשדפון ובירקון, הרבות גנותיכם וכרמיכם ותאניכם וזיתיכם יאכל הגזם, ולא שבתם עדי נאום ה'.

(י) שלחתי בכם דבר בדרך מצרים הרגתי בחרב בחוריכם עם שבי סוסיכם ואעלה באש מחניכם ובאפכם, ולא שבתם עדי נאום ה'.

(יא) הפכתי בכם כמהפכת אלוהים את סדם ואת עמרה ותהיו כאוד מצל משרפה, ולא שבתם עדי נאום ה'.

נראה, שקובץ זה רומז בתוכנו, לשונו ומבנהו לחטיבת הקללות שבפרשת בחוקותי. לימוד נבואה זו בזיקה לקללות מציע הסבר לכמה תמיהות שמעוררת הנבואה.

ה. הדמיון לקללות

3. מעניין לציין, שספר ויקרא אינו קורא אף פעם לארץ ישראל בשם 'אדמה' (ודייק ויקרא כ, כד). מצד שני המילה 'ארץ' שכיחה בו מאוד ביחס לארץ ישראל. לעומת זאת, בספר דברים, לצד השימוש ב'ארץ' יש שימוש מיוחד בכינוי 'אדמה', גם על חשבון הקיצור.

א. מבנה: ברשימת הפורענויות בעמוס חמש פסקאות בעלות תבנית אחידה, כשם שבקללות בחוקותי יש חמש פסקאות⁴. תבנית הקללות היא: "ואם בזאת לא תשמעו לי... אעשה לכם כך וכך..."⁵, ואילו תבנית הפורענויות הפוכה ממנה: "עשיתי לכם כך וכך... ולא שבתם עדי" והיא מכוונת כנגד הקללות, לאחר שאלו התקיימו.

ב. תוכן: ניתן לראות דמיון בין תוכנן של הפורענויות לתוכן הקללות במניעת הלחם והמים, בפגיעה ביבול, בהכאה בדבר ובחרב וב'הפיכה' בעם (שכוונתה אינה מפורשת בעמוס⁵). כמו-כן גם ברשימת הפורענויות יש התפתחות מן הקל אל החמור, בתוך כל פסקה ובין הפסקאות.

ג. לשון: כמה מן הפורענויות דומות בלשונן או בסגנון לכתוב בקללות:

עמוס (ד)	בחוקותי (ויקרא כו)
(י) <u>שלחתי בכס דבר בדרך מצרים</u> הרגתי בחרב בחוריהם עם שבי סוסיכם...	(כה) והבאתי עליכם <u>חרב</u> נוקמת... <u>ושלחתי דבר בתוכם</u> ונתתם ביד אויב.
(ו) נתתי לכם... <u>חסר לחם</u> ...	(כו) בשברי לכם מטה <u>לחם</u>
(ח) ונעו <u>שתים שלש</u> ערים אל עיר <u>אחת</u> לשתות מים <u>ולא ישבעו</u> .	ואפו <u>עשר</u> נשים לחמכם בתנור <u>אחד</u> והשיבו לחמכם במשקל ואכלתם <u>ולא תשבעו</u> ⁶ .

גם בענין הגופים (ראה לעיל) דומה עמוס לבחוקותי, שכן גם בו פונה ה' בגוף ראשון, אל העם כנוכחים ("וגם אני נתתי לכם" - פסוק ו, להבדיל מכי תבוא).

1. משמעות הרמיזה לקללות ומטרחה

הקישור בין נבואה זו לפרשת התוכחה בויקרא מאפשר הצעת פתרונות לכמה בעיות העולות מן הכתוב. בהתאם לכך, ניתן לומר באופן כללי, שהפורענויות המוזכרות אינן מתייחסות למאורעות מסויימים בדווקא (כפי שפרשו רבים), אלא כוונתן לומר שהקללות התקיימו ואפשר שפורענות אחת התגשמה בצורות ובזמנים שונים. כך למשל, אין הכרח לחפש מהו המאורע המסויים אליו מתייחסת הפורענות הרביעית (פסוק י: "שלחתי בכס דבר בדרך מצרים, הרגתי בחרב בחוריהם עם שבי סוסיכם ואעלה באש מחניהם ובאפכם"), אלא

4. על קשר תבניתי זה עמד רד"צ הופמן, שם עמוד רמה. וראה גם מ' קוכמן, 'עולם התנ"ך' לויקרא, עמוד 201.

5. יש המפרשים שהכוונה לרעש המוזכר בראש ספר עמוס (כך בדעת מקרא) ויש המפרשים שהכוונה לחורבן חלקי של הארץ (כך רד"ק) - אולי על-ידי ארם - מה שתואם את הנאמר בקללות על חורבן ערי הארץ (כו, לא). לפרשנות מקיפה של פסוקים אלה ראה מ' וייס, 'ספר עמוס' כרך א, עמודים 112-124 ובהערות שם.

6. וכן: "ונעו שתים שלש ערים אל עיר אחת" בעמוס, דומה בעניינו ל"ונאספתם אל עריכם" שבפסוק כה בקללות.

כוונתה לומר, שקללת החרב והדבר התקיימה.

ההקבלה הלשונית והסגנונית בין תיאור חוסר המים בעמוס (שם, ה) ובין תיאור חוסר הלחם בויקרא (שם, כו), מאפשרת לנו להבין מדוע נקט הנביא בלשון 'שביעה' ביחס למים.

אולם, המשמעות העיקרית של קישור זה היא הבנת חלקה השני של הנבואה. בחלק זה המייצג את מסקנת הדברים נאמר: "לכן, כה אעשה לך ישראל. עקב, כי זאת אעשה לך ישראל. הכון לקראת אלוהיך ישראל!" - אבל העיקר חסר מן הספר - מה יעשה ה' לישראל? אל מה להתכונן?

לפי האמור מתקבל, שהנביא רומז לסיומה של פרשת הקללות ב'בחוקותי'. העונש הצפוי לעם, לאחר שלא שב אל ה' והתקיימו בו הקללות המוזכרות בפורענויות, הוא חורבן הארץ והגלות ממנה - העומדים בשיא קללות בחוקותי. בנבואה זו, עמוס לא מפרש את העונש הצפוי אך הוא מעורר את סקרנות העם. יש לזכור, שהימים - ימי ירבעם בן יואש מלך ישראל ועוזיה מלך יהודה - הם ימי שיא לעם ונבואה על חורבן וגלות קרובים נראית לא מציאותית. על ידי ההפניה לפרשת בחוקותי, תוך הדגשת התגשמותן של יתר הקללות, מקווה הנביא לפקוח את עיני העם.

אולם גם לנבואה זו העם לא שעה ונבואת ה'שמעו' השלישית (שהיתה, כנראה, ערב החורבן) פותחת במפורש בחורבן הארץ והגלות הצפויים: "נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל, נטשה על אדמתה אין מקימה" (ה, ב).

ז. סיום

פרשת התוכחה מסתיימת ברעיון השארית וזכרון הברית:

ואף גם זאת בהיותם בארץ איביהם
לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם
כי אני ה' אלוהיהם.

(כו, מד)

בדומה לכך, גם ספר עמוס, שכולו אומר תוכחה, מסתיים באותן רעיונות הנחמה:

אפס, כי לא השמד אשמיד את בית יעקב, נאום ה'.
ביום ההוא אקים את סכת דויד הנפלת
וגדרתי את פרציהן והריסותיו אקים
ובניתיה כימי עולם.

(ט, ח; יא)